

घटक 3 : जलव्यवस्थापन

प्रकरण 3 : जलकायदे आणि नियम

थोडक्यात...

जलकायदे आणि नियमांची गरज

जलसंपत्तीची उपलब्धता आणि आवश्यकतेनुसार योग्य वापर हा मानवी विकासाचा कणा आहे. वाढत्या लोकसंख्येबरोबर जगाची पाण्याची मागणीही दिवसेंदिवस वाढतच आहे. सन 1750 साली जगाची लोकसंख्या केवळ 100 कोटी होती, 1950 साली ती 250 कोटी होती, जुलै 1987 मध्ये 500 कोटी झाली व 2000 साली 600 कोटी झाली. 2025 ला ती 800 कोटी तर 2050 ला 1000 कोटी असेल असा अंदाज वर्तवला जातो. परंतु पृथ्वीचे क्षेत्रफळ मात्र स्थिर आहे, त्यामुळे अर्थातच पाण्याची उपलब्धताही स्थिरच राहणार आहे. पृथ्वीचा सुमारे 71% भाग पाण्याने व्यापलेला असला तरी त्यातील 1% पाणी शुद्ध, पिण्यायोग्य, भूपृष्ठीय वनस्पती व प्राणीजीवनास उपयुक्त आहे. दुसरीकडे वाढत्या लोकसंख्येबरोबर पाण्याची दरडोई उपलब्धता कमी झाली आहे.

पाणीवाटपावरून जलविवाद

वाढती लोकसंख्या, औद्योगिकीकरण, कारखानदारी यामुळे पाण्याची उपलब्धता कमी होऊ लागली आहे. दोन देशांत किंवा राज्यातही पाणीवापरावरून वाद होऊ लागलेले आहेत. गेल्या 50 वर्षांत आंतरराष्ट्रीय पातळीवर सुमारे 1831 समझोते झालेले आहेत. भविष्यात पाणी प्रश्नावरून एकविसाव्या शतकात तिसरे महायुद्ध होऊ शकते, असे म्हटले जाते. सध्या जगभरातील जवळपास 60 देशांमध्ये पाणी समस्या तीव्र झाली आहे. अनेक देशांत जलविवाद निर्माण झालेले आहेत. वाढती लोकसंख्या व पाण्याची वाढती मागणी यामुळे जलविवादांची संख्यादेखील वाढत आहे. यामुळे 21 व्या शतकात पाणी संघर्ष हा अटळ आहे.

जलसिंचनाचे शासकीय धोरण

शासकीय धोरण म्हणजेच शासनाने विशिष्ट परिस्थितीत समाजाच्या हिताचे धोरण आखणे आणि अंमलबजावणीसाठी परिपत्रकाद्वारे आदेश देणे. राष्ट्रीय जलनीतीमध्ये पाणी ही राष्ट्राची संपत्ती मानली गेली आहे. पाण्याच्या वापराची विविधोपयोगी मागणी पूर्ण करण्यासाठी उपलब्धतेप्रमाणे वेगळ्या पद्धतीने त्याची मागणी निश्चित केली आहे. पाणी हा घटक हंगामाप्रमाणे स्थिती बदलणारा आहे. म्हणून पाण्याच्या उपयोगामध्ये कोणाकोणाला सहभागी होता येईल यासंबंधी जलव्यवस्थापन संहितेमध्ये स्पष्टीकरण दिले आहे.

शासकीय धोरणांचे महत्त्व स्पष्ट करताना महाराष्ट्र शासनाच्या धोरणाचा विचार करता राज्यात 2004 अखेरपर्यंत सुमारे 39.13 लाख हेक्टर इतकी सिंचनक्षमता निर्माण झाली होती. या सिंचनक्षमतेपैकी 16.97 लाख हेक्टर इतकी सिंचनक्षमता वापरात असल्याने निर्माण केलेल्या सिंचनक्षमतेच्या सुमारे 43 % इतके प्रत्यक्ष सिंचन झाले असे म्हणता येईल. मागील सात वर्षांची आकडेवारी पाहिल्यास प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्राचे प्रमाण जवळपास 43 % ते 53 % दरम्यान आहे. निर्माण झालेले सिंचित क्षेत्र व प्रत्यक्ष वापर यामध्ये बऱ्याच मोठ्या प्रमाणात तफावत आहे.

पाण्याचा अनधिकृत वापर कमी करण्यासाठी, सिंचनाचा महसूल वाढविण्यासाठी, सिंचन क्षेत्राचे योग्य व्यवस्थापन कार्यान्वित करण्याच्या दृष्टीने शासकीय धोरणाला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे.

शासकीय धोरणामध्ये जलसिंचन विभागाच्या खालील विषयांचा समावेश होतो.

1. उपलब्ध पाणी व पाण्याचे समान व न्यायिक वाटप
2. सिंचनासाठी पाण्याचा वापर
3. जलसंपत्तीचे वित्तीय पैलू
4. जल व्यवस्थापन
5. भूजल वापर
6. जलसंपत्तीमध्ये निर्माण होणाऱ्या भौगोलिक अडचणी
7. पीक रचना
8. जल नियोजन
9. पाणीपट्टी/कर
10. पाणी वापर संस्था व लोक सहभाग

उपक्रमाचे नाव : महाराष्ट्र राज्याच्या जलनीतीचा अभ्यास करणे.

उपक्रमाचा उद्देश/महत्त्व :

वाढत्या लोकसंख्येमुळे दरकोई पाण्याची उपलब्धता कमी होत चालली आहे. तसेच, वाढते शहरीकरण व औद्योगिकीकरणामुळे निश्चित करण्यात आलेली उपाययोजना आहेत.

उपक्रमासाठी नियोजित कालावधी :

३० दिवस

साहित्य व उपकरणे :

पेन, मोबाईल, पेन्सिल, लपेटोप, नोंदवही, पुस्तक, सेवर्ष वृथ, इत्यादी.

उपक्रमाची कार्यपद्धती : महाराष्ट्र राज्याच्या जलनीतीची धोरणे, उद्दिष्टे, विशिष्ट योजना व त्यात समाविष्ट ठळक बाबींची सविस्तर माहिती.

महाराष्ट्र राज्यात अल्पमितीची धोरणे, उद्दिष्टे, विशिष्ट योजना व त्यात समाविष्ट ठळक बाबींची सविस्तर माहिती. महाराष्ट्रात राज्याची जलनीती २००३ मध्ये निश्चित करण्यात आली आहे. यामध्ये दिनांक ५ सप्टेंबर २०१९ ला सुधारणा करून नवीन

घोरण निश्चित करण्यात आले.

जलनितीची घोरणे :- विधिकांनी शारवत बदलकरता लास घाशकांचे सहभागी करून घेणे आवश्यक ठाढे. पुचलित पाणी वापरुछा पदधली मध्ये बदल करण्याच्या शरजेवर मोठ्या प्रमाणात एकमत लयाश करण्यासाठी लास घाशकांच्या सातत्याने शर देण्यात येईल.

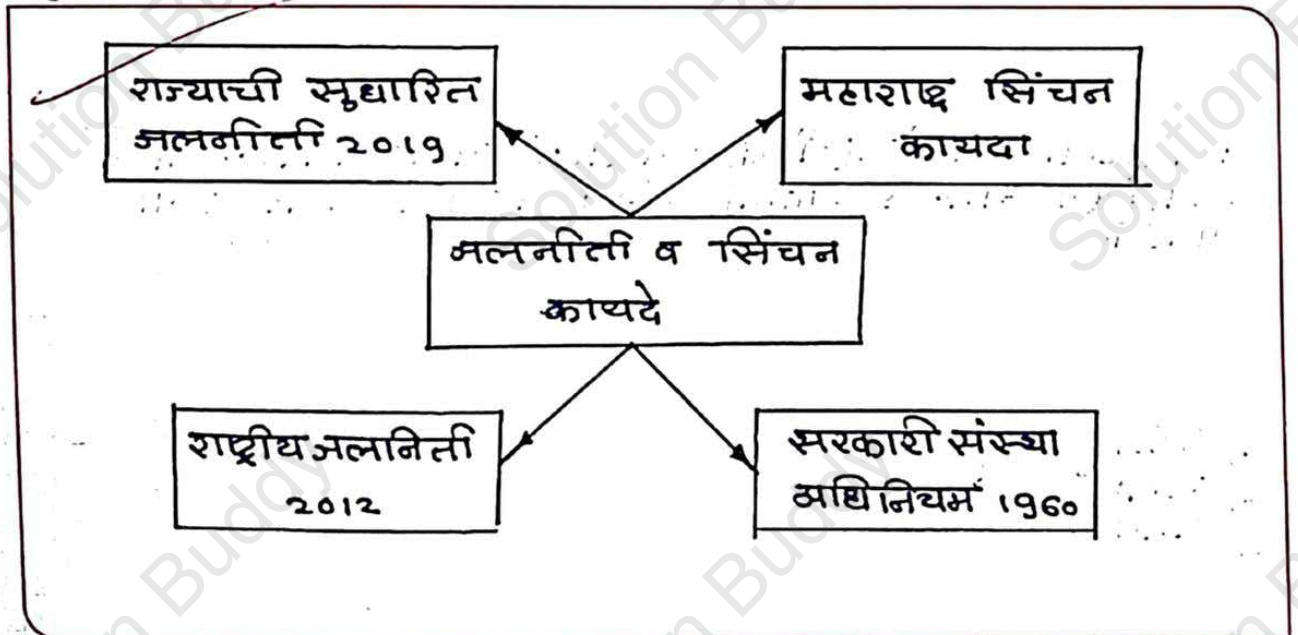
जलनिती ठडियट्टये :-

1) नयी श्वेऱ्यातील शरश्यांची मबाबदारी व अधिकार निश्चित करणे.

2) जलसंपत्ती व पाणलोट क्षेत्रांचे नियोजन विकास श्राणी व्यवस्थापन करणे.

योजना :- धरगुती पाणी वापर शहरी व ग्रामीण म्हातलिल जनतेलागी व मनावराना आवश्यक असलल्या पाण्यासह धरगुती पाण्याची पुरेवणी सुविधा पुरवली जाईल. शहरी आणि ग्रामीण पाणी पुरवठ्यातील असललेली तफावत टप्प्याटप्प्याने दूर करण्यात येईल.

आकृती/छायाचित्रे



उपक्रम करीत असताना स्पष्ट झालेल्या संकल्पना :

राष्ट्रीय अल्पनितीमह्ये पाणी राष्ट्रीय संपत्ती मानली जाते.

नवीन काय शिकलात ?

पाणी टंचाई घेण्याचे कारण वाहती लोकसंख्या असते.

निष्कर्ष :

वाहणारी लोकसंख्या मुळे पाण्याची टंचाई निर्माण होत आहे.

उपक्रमाविषयी आपले मत/अनुभव लिहा. :

उपक्रम राबवल्याने अल्पनिती व अल्पकायदे या बद्दल आविस्तर माहिती मिळते.

पालकांची मदत :

पालकांनी इहरीकरण व औद्योगिकीकरण याबद्दल माहिती सांगितली.

पालकांचे मत :

मानवाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी आपण निसर्गावर अवलंबून आहे. हे लक्षात घेऊन पाण्याचा वापर केला पाहिजे.

सहकार्य घेतलेल्या व्यक्ती :

- 1) मित्र
- 2) शिक्षक
- 3) पालक

वापरण्यात आलेल्या संदर्भ साहित्यांची यादी :

- 1) इयत्ता 10 वी जलसुरक्षा पुरस्कार.
- 2) महाराष्ट्रातील जलसिंचन
- 3) कुमार विश्वफोडा
- 4) महाराष्ट्र जलनिती 2019.

कृती : दैनंदिन जीवनातील पाणी वापर तसेच शेतीसिंचन, औद्योगिक पाणी वापर यासाठी एक नियमावली स्वतः तयार करा.

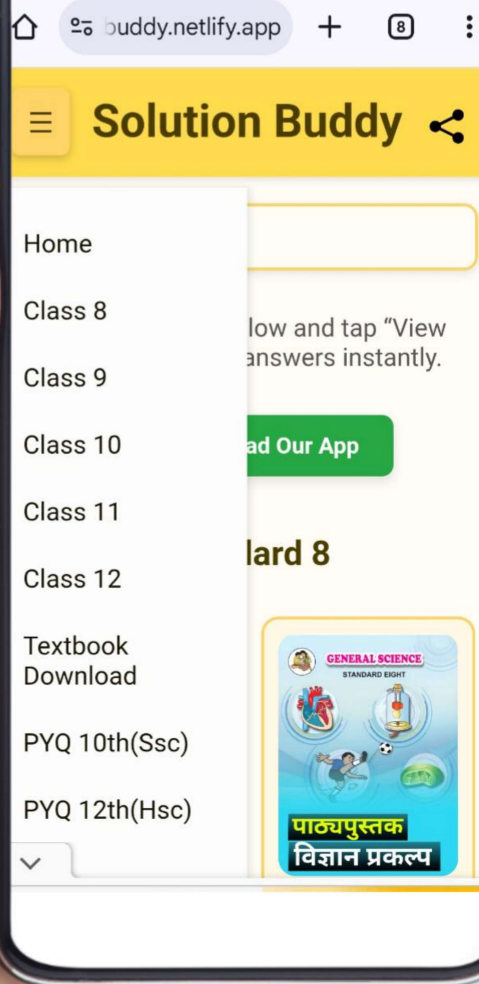
नियमावलीचे ब्रीदवाक्यआता वापरू जलनिती, नको दुष्काळाची भीती.

नियम

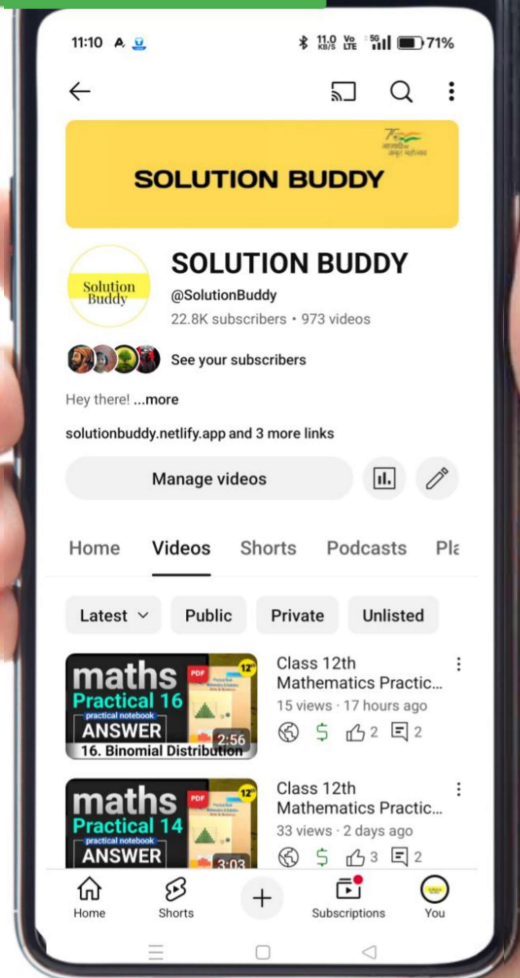
1. पाण्याचे नळ बंद करणे.
2. पाण्याच्या टाव्या घुण्यासाठी हवाचा वापर करणे.
3. पिण्याचे पाणी सोडण्यासाठी वेळ निश्चित करणे.
4. नुसर सिंचन वापर करणे.
5. ठिबक सिंचनाचा वापर करणे.
6. पाणी निकेज वर नक्क येईल.
7. पाण्याचा पुनर्वापर करीन.
8. दात धासताना नळ बंद करणे.
9. अंधाळ करताना पाणी बादलीत घेईन.
10. कपडे धुतल्यावर राहिलेले पाणी गळी घुण्यासाठी वापरणे.

शिक्षकांचा अभिप्राय स्याक्षरी व दिनांकासह :

Our Website



Our Channel



 On Solution Buddy, You Will Get:

- ✓ Exercise solutions for Class 8–12
- ✓ Previous Year Question Papers (10th & 12th)
- ✓ Free Textbook Downloads
- ✓ Practical Solutions (Class 10, 11 & 12)
- ✓ Water Security Exercise & Activity Solution
- ✓ Defence Studies Exercise Solution
- 👉 Website: solutionbuddy.netlify.app
- 👉 YouTube: youtube.com/@solutionbuddy



Solution Buddy

